

خاطرات کلنل کاستاکوفسکی

اوضاع سیاسی اجتماعی ایران

از ۱۸۹۶ تا ۱۸۹۸

عباسعلی حلی

به همت
عبدالکریم حُبْرزَه دار

آثار و اسناد

سرشناسه : کاساگوفسکی، ولادیمیر آندری یویچ، ۱۸۵۷ - ۱۹۱۸ م. Kosogovskii, Vladimir Andreevich.
عنوان و نام پدیدآورنده : خاطرات کلنل کاساگوفسکی: اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران در ۱۸۹۶-۱۸۹۸ /
نوشته ولادیمیر ا. کاساگوفسکی؛ ترجمه عباسقلی جلی، به اهتمام عبدالکریم جریزه دار.
مشخصات نشر : تهران : اساطیر، ۱۴۰۱.

مشخصات ظاهری : ۲۵۶ ص (انتشارات اساطیر، ۶۰۹)

شابک : 6 - 543 - 331 - 964 - 978 ISBN

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیفا

عنوان اصلی : Iz tegeranskovo dnevniko polkovnika V. A. Kosogovskovo.

موضوع : کاساگوفسکی، ولادیمیر آندری یویچ، ۱۸۵۷-۱۹۱۸ م. -- خاطرات.

Kosogovskii, Vladimir Andreevich -- Diaries.

Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925.

Iran -- Social conditions -- 19th century.

موضوع : ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.

موضوع : ایران -- اوضاع اجتماعی -- قرن ۱۳ ق.

موضوع : ایران -- نیروهای مسلح -- تاریخ -- قرن ۱۳ ق.

Iran -- Armed forces -- History -- 19th century.

شناسه افزوده : جلی، عباسقلی، مترجم.

شناسه افزوده : جریزه دار، عبدالکریم، ۱۳۳۰ - ، گردآورنده.

رده بندی کنگره DSR۱۳۹۷

شماره کتابشناختی : ۸۷۲۴۹۱۸

رده بندی دیویی : ۹۵۵ / ۰۷۴۶۰۹۲

قیمت: ۱۲۵,۰۰۰ تومان

انشارات اساطیر

خاطرات کلنل کاساگوفسکی

تألیف : ولادیمیر کاساگوفسکی

ترجمه : عباسقلی جلی

به اهتمام : عبدالکریم جریزه دار

چاپ اول : ۱۴۰۱

حروفچینی : نصیری

لیتوگرافی : طیف نگار

چاپ : دیبا

خطاطی روی جلد : کاوه اخوین

شمارگان : ۵۵۰ نسخه

شابک : ۶ - ۵۴۳ - ۳۳۱ - ۹۶۴ - ۹۷۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

دفتر مرکزی : میدان فردوسی، ابتدای خیابان ایرانشهر، ساختمان ده، شماره ۸

نمایشگاه کتاب اساطیر : کریمخان، بین ایرانشهر و ماهشهر، شماره ۱۲۸

تلفن : ۸۸۲۱۴۷۳ - ۸۸۳۰۰۱۴۸ - ۸۸۳۰۱۹۸۵

فهرست مندرجات

۱۱	۱. سخن ناشر
۱۹	۲. نقد کتاب
۲۹	۳. دفاع مترجم
۳۱	۴. چند کلمه برای معرفی کتاب
۳۵	۵. مقدمه ناشر روسی
۴۳	۶. مقدمه مترجم

متن خاطرات

۲۳۲-۴۵

۴۵	۱. مشهورترین راهزن ایرانی: عباس خان چناره‌ای
۴۷	۲. سلام در حضور شاه
۴۸	۳. جشن پنجاهمین سال سلطنت
۴۹	۴. کمیابی نان
۴۹	۵. ضرب مسکوکات
۵۰	۶. پول سفید و پول سیاه
۵۰	۷. بازی با قران نقره و شاهی
۵۱	۸. قران همدان
۵۲	۹. بحران قران
۵۳	۱۰. خودداری از قبول اسکناس بانک انگلیسی
۵۳	۱۱. تنزل ارزش پول سیاه
۵۴	۱۲. مظفرالدین، شاه خرافاتی و مذهبی
۵۵	۱۳. قتل ناصرالدین شاه
۵۵	۱۴. سوء قصد به جان اعلیحضرت
۵۶	۱۵. دستخط صدراعظم
۵۷	۱۶. امریه استقبال از سفیر عثمانی

۱۷. گزارش به سفارس روس ۵۷
۱۸. به سوی قصر سلطنتی ۵۸
۱۹. حراست سفارت روس ۵۹
۲۰. دومین دستور صدراعظم ۵۹
۲۱. درست به قلب اصابت کرده ۶۰
۲۲. فقط اجرای دستور صدراعظم ۶۰
۲۳. شرح واقعه ترور ۶۱
۲۴. بزرگی قلب شاه ۶۲
۲۵. حمل جسد شاه به تهران ۶۲
۲۶. نجات قاتل از چنگ زنان ۶۲
۲۷. جسد شاه در تالار برلیان ۶۳
۲۸. تلگراف صدراعظم به تبریز ۶۴
۲۹. سراسیمگی در کاخ ۶۴
۳۰. اولین دستور مظفرالدین شاه ۶۴
۳۱. نگران رفتار نایب السلطنه ۶۵
۳۲. امید نایب السلطنه به روسیه ۶۶
۳۳. خروج فرزندان شاه از صحنه ۶۷
۳۴. رفتار نایب السلطنه پس از شنیدن واقعه ۶۸
۳۵. ظل السلطان: فراست ذاتی یا؟ ۶۹
۳۶. آرامش در شهر ۷۰
۳۷. اجتماع بابیان ۷۲
۳۸. ترقی قیمت مصنوعی گوشت و نان و بد شدن وضع اهالی تهران ۷۲
۳۹. ملغی شدن مالیات نان و گوشت ۷۳
۴۰. مالیات گوسفند ۷۴
۴۱. رشد مداخل نایب السلطنه ۷۵
۴۲. شکایت از گرانی گوشت ۷۵
۴۳. افروختن چراغ در جلوی دکان ها ۷۵
۴۴. بست نشینی قصاب ها ۷۶
۴۵. سامان دادن امر گوشت ۷۶
۴۶. سامان دادن امر نان ۷۷

۴۷. اختلاف قران نقره و پول سیاه ۷۷
۴۸. حمل گوسفند از قم به تهران ۷۸
۴۹. میرزا محمد رضا کرمانی قاتل شاه ۷۸
۵۰. تاریخچه ترقی وکیل الدوله ۸۲
۵۱. میرزا رضا و نایب السلطنه ۸۵
۵۲. انتظار بلوا یا فاجعه دیگر ۸۷
۵۳. حرکت شاه به طرف تهران و گرانی نان ۸۸
۵۴. عمل داهیانة جلال الدوله پسر ظل السلطان ۸۹
۵۵. نان را به هر قیمتی بفروشد ۸۹
۵۶. بابی ها ۸۹
۵۷. تصمیم عاقلانه؟ ۹۰
۵۸. اغتشاشات در میان ملت ۹۱
۵۹. انتشارات از قهوه خانه ها... ۹۱
۶۰. همدستان قاتل ۹۲
۶۱. درباره بابیان و پیروان سید جمال الدین ۹۲
۶۲. آقای شما مظهر کیست؟ ۹۳
۶۳. مهم ترین نماینده بابیان در ایران ۹۴
۶۴. بابیان گوش به فرمان سفیر روس ۹۴
۶۵. ورود مظفرالدین شاه از تبریز به تهران ۹۵
۶۶. مراسم سلام و جلوس بر تخت سلطنت ۹۸
۶۷. ظل السلطان ۹۹
۶۸. عاشورا ۱۰۰
۶۹. اطلاعات مگمل درباره قتل شاه ۱۰۰
۷۰. در اوصاف ارتش ایران ۱۰۱
۷۱. انضباط سواران تبریزی شاه ۱۰۲
۷۲. درباره بابیان بادکوبه ۱۰۴
۷۳. انضباط در قشون ایران ۱۰۴
۷۴. تدارکات برای اعدام میرزا محمد رضا کرمانی قاتل شاه ۱۰۵
۷۵. اطلاعات جدید درباره بابیان ۱۰۶
۷۶. اعدام میرزا محمد رضا کرمانی قاتل شاه ۱۰۷

۷۷. نیروی دریایی ۱۱۰
۷۸. عدم پرداخت مواجب نظامیان ۱۱۱
۷۹. طمعکاری فرمانفرما ۱۱۲
۸۰. عدم رضایت روحانیون بزرگ از اعمال امین‌الدوله ۱۱۲
۸۱. عدم رضایت گیلانیان از شعاع‌السلطنه حکمران آن سامان ۱۱۳
۸۲. بی‌رحمی مأمورین دولتی ایران ۱۱۴
۸۳. عزاداری ۱۱۴
۸۴. بودجه شهربانی ۱۱۵
۸۵. سلطنت شاه جدید و علل کسر بودجه در سال‌های اول سلطنت ۱۱۶
۸۶. صدراعظم و اطرافیانش ۱۱۹
۸۷. در وصف نصرت‌السلطنه ۱۲۰
۸۸. دو دسته در دربار شاه ۱۲۱
۸۹. درباره آرتش ۱۲۲
۹۰. دغلکاری شاه ۱۲۵
۹۱. انفصال صدراعظم از منصب صدارت ۱۲۵
۹۲. اوضاع کشور ۱۳۳
۹۳. اوضاع قشون ۱۳۴
۹۴. تبعید صدراعظم ۱۳۵
۹۵. ملاقات سفرای روس و انگلیس از شاه به مناسبت عزل صدراعظم ۱۳۶
۹۶. شورش طلاب علیه امام جمعه به مناسبت تصدی امور موقوفات ۱۳۶
۹۷. سرکشی فرمانفرما به وزارت جنگ ۱۳۸
۹۸. جزئیات تبعید امین‌السلطان ۱۳۸
۹۹. حرکت امین‌السلطان از تهران ۱۴۰
۱۰۰. درباره ناصرالملک ۱۴۱
۱۰۱. تجزیه و تحلیل پیش‌آمدهای متعاقب فوت ناصرالدین شاه ۱۴۱
۱۰۲. درباره فرمانفرما ۱۴۲
۱۰۳. ماتیروس خان در حضور فرمانفرما ۱۴۳
۱۰۴. علل پنهانی که سقوط صدراعظم را تسریع نمود ۱۴۴
۱۰۵. به چه دلیل در ایران وزیر جنگ نمی‌تواند استقلال داشته باشد ۱۴۷
۱۰۶. فرمانده صفی و رئیس فوج ۱۴۹

۱۰۷. عدم رضایت افواج در موقع تغییر رؤسا و عدم تمکین از رئیس جدید. ۱۵۱
۱۰۸. نظر مشیرالدوله دربارهٔ صدراعظم سابق. ۱۵۲
۱۰۹. شاهزاده ملک آرا. ۱۵۴
۱۱۰. بردگی کشاورزان. ۱۵۴
۱۱۱. ربح پول. ۱۵۵
۱۱۲. اوضاع استرآباد. ۱۵۵
۱۱۳. مخبرالدوله و فرمانفرما. ۱۵۶
۱۱۴. لجام گسیختگی سربازان. ۱۵۷
۱۱۵. کوشش فرمانفرما برای هلاکت امین‌الملک. ۱۵۷
۱۱۶. اندرون یا حرمسرا. ۱۵۹
۱۱۷. درستکاری فرمانفرما. ۱۵۹
۱۱۸. استواری امیرنظام. ۱۶۱
۱۱۹. مراقبت از امین‌السلطان. ۱۶۲
۱۲۰. خیانت مشیرالملک. ۱۶۲
۱۲۱. دیدار فرمانفرما از سفیر روس. ۱۶۲
۱۲۲. شاه گیلان. ۱۶۳
۱۲۳. رشوه‌خواری فرمانفرما. ۱۶۳
۱۲۴. اوضاع شهرستان‌ها. ۱۶۵
۱۲۵. بی‌بند و باری سربازان. ۱۶۶
۱۲۶. شورای دولتی. ۱۶۷
۱۲۷. اوضاع اندرون شاه. ۱۶۷
۱۲۸. موضوع محل‌ها عوائد دولتی. ۱۷۰
۱۲۹. معشوقه شاه. ۱۷۲
۱۳۰. نارضایی فرزندان شاه. ۱۷۲
۱۳۱. مدعیان پست صدارت. ۱۷۳
۱۳۲. تقلب در ضرب مسکوکات. ۱۷۴
۱۳۳. پاسخ شاه هنوز معلوم نیست. ۱۷۶
۱۳۴. یادداشتی دربارهٔ نان تهران. ۱۷۷
۱۳۵. آزمندی امین همایون و امین‌الملک. ۱۷۸
۱۳۶. مذاکره با فرمانفرما. ۱۸۱

سخن ناشر

کلنل کاساگوفسکی از عمال استعمار روسیه تزاری در سال ۱۸۹۴ برای تعلیم سوارنظام در ایران مأموریت یافته، به فرماندهی بریگارد قزاق رسیده و تا ۱۹۰۳ در ایران خدمت نموده است.

کاساگوفسکی به نوشتن خاطرات و ضبط وقایع دیداری و شنیداری خود و جمع‌آوری اسناد علاقمند بوده است و به گفته گ. م. پتروف در مقدمه مفصلش بر کتاب «علاوه بر دفتر خاطرات کاساگوفسکی که در انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی می‌باشد، در بایگانی مرکزی دولتی نظامی و تاریخی اتحاد جماهیر شوروی مقدار زیادی مدارک شخصی عبارت از ۵۲۱ پرونده موجود می‌باشد. دفتر خاطرات تهران عبارت از چهار^۱ کارتن است:

[کارتن] اول: از ۶ فوریه ۱۸۹۶ تا ۲۱ نوامبر ۱۸۹۶ که حاوی مهم‌ترین اسناد است. [کارتن] دوم: از ۱۳ نوامبر تا ۲۸ دسامبر ۱۸۹۶. این قسمت حاوی شرح عزل امین‌السلطان از منصب صدارت، مسافرت او به قم، طرز رفتار فرمانفرما وزیر جنگ نسبت به کاساگوفسکی و بریگارد قزاق و تعقیب منسوبان امین‌السلطان از طرف فرمانفرما می‌باشد.

[کارتن] سوم: مربوط به سال ۱۸۹۷. این کارتن حاوی یادداشت‌های ارانوفسکی و مارتیروس خان نیز می‌باشد و همچنین شرح راه شنوسه انزلی تا تهران. کارتن چهارم: مربوط به سال ۱۸۹۸. دارای عنوان متفرقه و خاطرات.

که جمعاً درین کارتن‌ها ۳۶۸۴ ورق بزرگ ۲۲×۳۴ سانتیمتر به خط مؤلف و ۱۸۸ نامه می‌باشد که ۱۳۷ نامه به زبان روسی و ۴۲ نامه به زبان فارسی و ۹ نامه به زبان فرانسه نوشته شده است. همچنین ۴۲۲ برگ اسناد مختلف در کارتن‌ها وجود

دارد.»

خاطرات کاساگوفسکی دریایی از اطلاعات گوناگون تاریخی، سیاسی، اجتماعی، جغرافیایی و اقتصادی دوره حضور مؤلف در ایران، و روابط طبقات اجتماعی و چند و چون اعمالِ عمالِ پیدا و پنهان روسیه در ایران برای رسیدن به اهداف خاص روسیه تزاری و رقابت‌ها و رفاقت‌های روسیه و انگلیس بر علیه دولت و ملت ایران از نگاه اوست.

«به طوری که و. کریازین در سال ۱۹۲۳ در مجله شرق نوین اشاره می‌کند، انجمن علمی خاورشناسی شوروی در نظر داشته است دفتر خاطرات کاساگوفسکی را مجموعاً منتشر نماید، ولی این تصمیم به مرحله عمل درنیامد» و این خاطرات روزانه به مدت بیش از چهل سال به بوته فراموشی سپرده شد، به استثنای قسمت‌هایی از آن درباره قتل ناصرالدین شاه، جلوس مظفرالدین شاه و همچنین مدارکی درباره قتل گریبایدوف که این قسمت‌ها در مجله شرق نوین به سال ۱۹۲۳ توسط و. کریازین و مجله تاریخی به سال ۱۹۴۱ و نشریه مندرجات علمی انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم به سال ۱۹۵۳ توسط گ. م. پتروف در شوروی به چاپ رسید.

تا این که هیئت تحریریه؟ مشتی از خروار این مجموعه عظیم، گزیده‌ای مختصر از آنچه از نظر تشریح اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران در سال‌های ۱۸۹۶ تا ۱۸۹۸. از نظر آنان دارای اهمیت می‌باشد، انتخاب نموده، انتشار می‌دهد^۱ و در همین مختصرگزینش هم مدارک درباره قتل گریبایدوف را که قبلاً در ۱۹۵۳ به چاپ رسیده بود، لابد به جهت نامحرم بودن خوانندگان آتی کتاب از آن حذف می‌کند. این کتاب توسط عباسقلی جلی از زبان روسی به فارسی برگردانده می‌شود و در ۲۴۲ صفحه در قطع جیبی در دی ماه ۱۳۴۴ در مجموعه کتاب‌های سیمرخ (سی و

۱. خدا کند روزی این مجموعه عظیم یادداشت‌ها و اسناد و پرونده‌ها منتشر شوند که روشنی‌بخش بسیاری از نقاط تاریک و کور آن ایام است و بسا مطالب و نکته‌ها که تاکنون دیده نشده است.

دومین کتاب) بنگاه انتشارات امیرکبیر که زیر نظر استاد پرویز شهرباری بود، منتشر می شود در شمارگان سه هزار نسخه.

در اردی بهشت ماه ۱۳۴۵ نقدی بر این کتاب نوشته استاد حسین محبوبی اردکانی در مجله راهنمای کتاب سال نهم صفحات ۴۴ تا ۵۱ چاپ می شود و ایرادات و اشکالات متعدد کتاب را بیان می دارد.^۱

و مترجم محترم در دفاعیه ای از خود که در صفحه ۳۶۷ همان مجله می آورد با سپاسگزاری از ناقد آن ها را، و بیشتر از آن ها را می پذیرد.^۲

با این همه کتاب مورد استقبال اهل تاریخ دوره قاجار قرار گرفت و شمارگان آن به زودی به اتمام رسید و نسخ آن نایاب و دست نیافتنی، تا این که ناشر در سال ۱۳۵۵ (۲۵۳۵ شاهنشاهی) چاپ دوم کتاب را انتشار می دهد با این توضیح که:

۱. قطع کتاب از جیبی به رقعی تبدیل می شود و شماره کتاب مجموعه سیم رخ از ۳۲ به ۱۱۶.

۲. به آخر کتاب فهرست اعلامی افزوده می شود در ۱۴ صفحه که در چاپ اول نبود.

۳. شمارگان چاپ دوم کتاب در شناسنامه درج نمی شود.

۴. در مقدمه جدید ۲ صفحه ای که تحت عنوان «چند کلمه برای معرفی کتاب» آمده است، مقدمه نویسنده (ناظر چاپ؟) می آورد:

«چاپ جدیدی از ترجمه کتاب «خاطرات کاساگوفسکی» است که به

صورت بهتری در دسترس قرار گرفته و سعی شده که عاری از

غلط های چاپی و نقص هایی باشد که احیاناً ممکن است در چاپ

پیشین وجود داشته باشد.

که باید گفت اولاً، احیاناً نیست و حتماً است و در ثانی از غلط ها و نقص های

پیشین هم عاری نشده است و این به روشنی می رساند که مقدمه نویسنده هم از

نقد محبوبی اردکانی بر این کتاب بی اطلاع بوده است و هم از پاسخ مترجم

۱. این نقد برای مزید فایده خوانندگان آورده می شود.

۲. این دفاعیه هم آورده می شود که آنی دارد.

کتاب.

۵. و باز آورده است:

«این خاطرات... مدت چهل سال در بوته فراموشی افتاده و منتشر نشده بود که به سال ۱۹۳۳ در مجله «شرق نوین» و مجله «تاریخی» به سال ۱۹۴۱ و نشریه «مندرجات علمی انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم» به سال ۱۹۵۳ میلادی توسط آقای گ. م. پتروف به چاپ رسید.»

که باید گفت اولاً تاریخ مجله «شرق نوین» ۱۹۲۳ می باشد. دوماً این ها همانطور که در مقدمه پتروف آمده است، قسمت هایی از کتاب است مربوط به قتل ناصرالدین شاه و جلوس مظفرالدین شاه و مدارکی درباره قتل گریبایدوف که به صورت مقاله در زمان های مذکور در آن مجلات چاپ شده است و اولی که مورخ ۱۹۲۳ متعلق به کریاژین و دو مقاله دیگر متعلق به پتروف است و کتاب را هیئت تحریریه گزینش و چاپ می نماید.

۶. در چاپ اول صفحات ۱۲ و ۱۳ در مقدمه پتروف آمده است:

«دفتر خاطرات تهران عبارت از چهل کارتن است:

اول - از ۶ فوریه ۱۸۹۶ تا ۱۲ نوامبر ۱۸۹۶.

دوم - از ۱۳ نوامبر تا ۲۸ دسامبر ۱۸۹۶.

سوم - مربوط به ۱۸۹۷.

کارتن چهارم - مربوط به سال ۱۸۹۸.

مجموعاً در این کارتن ها ۳۸۶۴ ورق بزرگ ۲۲×۳۴ سانتیمتر به

خط مؤلف و ۱۸۸ نامه... همچنین ۴۲۲ برگ اسناد مختلف وجود

دارد.»

که عیناً در صفحات ۱۷ و ۱۸ چاپ دوم آمده است و معلوم نشده تعداد کارتن ها چقدر است. در صورتی که تعداد کارتن ها چهار عدد است هم به سیاق جمله کارتن چهارم و هم با توجه به مجموع تعداد ورق ها که ۴۴۷۴ برگ می شود و به طور متوسط هر کارتن محتوی ۱۱۲۰ برگ می شود به ارتفاع حدوداً ۱۵ سانت و

اگر هم کاغذها تاخورده و دولا شده باشد به علت کوچکی طول کارتن، ارتفاع هر کارتن ۳۰ سانتی متر و این مهم هم مورد توجه ناظر چاپ دوم قرار نگرفته است.

۷. و تغییر بسیار بسیار مهمی که در چاپ دوم کتاب اتفاق افتاده این است که در صفحه ۲۴۱ چاپ اول، تحت عنوان «مجتهدی که حکم صادر می کند» آمده است: «حاج آقا محسن، مجتهد سلطان آباد. در عالم خود نیمه پادشاهی است و در شهرستان اهر بیش از یکصد و ده قشون مسلح دارد.» که ناظر چاپ دوم به علت نداشتن شناخت کافی از جغرافیای تاریخی، سلطان آباد را مختص عراق عجم و یا اراک فعلی دانسته در چاپ خود کلمه اهر را به عراق تبدیل نموده است بدون هیچ توضیحی، در صورتی که سلطان آباد، همانند علی آباد، جعفرآباد، خالدآباد و خرم آباد در پهنه جغرافیایی ایران زیاد است و از مشهورترین آن ها نخستین سلطان آباد، اراک فعلی است. و دومین سلطان آباد در استان خراسان از توابع شهرستان ترشیز است و سومین سلطان آباد در یکی از روستاهای آذربایجان شرقی در دهستان دیکله بخش هوراند شهرستان اهر واقع شده است که در روزگار قدیم بزرگتر و آبادتر از امروز بوده است و منظور مؤلف همین سلطان آباد آخر است.

باری با همه این تفصیل چاپ دوم کتاب هم به سرعت برق و باد به فروش رفت و نایاب شد و اکنون قریب به پنجاه سال است که نایاب چونان کبریت احمر است و یافتن آن برای پژوهندگان تاریخ ایران تقریباً غیر ممکن. و از آن جا که نیاز اهل تحقیق و پژوهندگان تاریخ ایران به آن محسوس بود، برای رفع این نیاز تصمیم به چاپ مجدد آن گرفته شد.

درباره ارزش و اهمیت این کتاب در شناخت دوره ای کوتاه اما مهم از تاریخ قاجاریه، آنچه بایسته بود گفته شود، استاد نکته سنج و محقق ارجمند حسین محبوبی اردکانی مرحوم که از انگشت شمار متخصصان تاریخ ایران دوره قاجار و بعد از آن بودند. گفته است و دیگر حرفی نمانده است.

اما تأکید مجدد بر این نکته ضرور است که خواندن تحقیقات خصوصاً مورخان

و مؤلفان انگلیسی و روسی درباره ایران، با همه اهمیتی که در روشنی بخشی تاریخ ایران ما در موقع و مقام خود دارند و کسی هم به واقع و از روی خرد نمی تواند منکر آن باشد، باید حتماً حتماً حتماً با تأمل و دقت همراه باشد که هیچ بقالی نمی گوید ماست من ترش است. و آن ها هم در بیان مطالب، آگاه و ناآگاه طرف خود را می گیرند. مثلاً در همین کتاب با این که بخش مربوط به قتل گریبایدوف این کتاب قبلاً در یکی از نشریات پژوهشی روسی چاپ شده بود، از کتاب حذف می شود. چرا؟

و یا آنچه درباره شرح حال آشکار و نهان رجال ایران می گوید حتماً جانبدارانه است.

و یا در همین کتاب مؤلف به نقش مخرب دریافت قرضه از انگلیس که تمامیت عرضی و استقلال ایران را مورد تهدید قرار می دهد، اشاره می کند اما درباره استقراض از روس که آن هم همان طریق را طی می کند و سگ زرد، برادر شغال است حرفی نمی زند ...

و اما درباره این چاپ

۱. کتاب از نو و به شیوه امروزی حروف چینی و تدوین و تبویت شد.
۲. متن نقد مرحوم استاد حسین محبوبی اردکانی را که در مجله راهنمای کتاب سال نهم شماره ۱ (اردیبهشت ۱۳۴۵) صفحات ۴۴ تا ۵۱ آمده بود به جهت سودمندی بسیار آن برای خوانندگان به طور کامل در ابتدای کتاب آورده شد.
۳. پاسخ نجیبانه و دردمندانه مختصر مترجم که در شماره سوم سال نهم (شهریور ۱۳۴۵) مجله راهنمای کتاب و در صفحه ۳۶۷ تحت عنوان دفاع آمده بود نیز پس از آن آورده شد که با همه اختصار، نکات ظریفی دربر دارد.
۴. سخن ناظرچاپ دوم هم پس از آن آورده شده که آن هم دارای آنی است.
۵. نقد مرحوم محبوبی سه قسمت است:

اول: گفتمانی است در اهمیت کتاب و نگاه مؤلف به وقایع و صحنه گردانان آن از دیدگاه خود، که به درستی داوری های مؤلف و چرایی آن ها را بیان می دارد.